

Сихымбаев Ә.Е.
**Өгем жотасы
дендрофлорасының
флористикалық спектрі**

Мақалада Батыс Тәңір тауының құрамдас бір бөлігі болып саналатын Өгем жотасы дендрофлорасының флористикалық спектрі академик А.Л.Тахтаджянның классификациясы бойынша берілген. Флористикалық спектр немесе экологиялық спектр белгілі бір территория шеңберінде өсетін өсімдік түрлерінің проценттік ара-қатынасы екендігін ескере отырып, Өгем жотасының дендрофлорасы зерттелген. Флористикалық жұмыстар нәтижесінде жотаның ағаш-бұта таксондары 24 тұқымдас пен 51 туысқа бірігетін 120 түрден тұратындығы және дендрофлораның басым бөлігін раушангүлдер, ерінгүлділер, бұршақтар, талдар, ұшқаттар, күрделігүлділер т.б. тұқымдастар алатындығы анықталған. Таулар – Қазақстан территориясының азғана бөлігін алып жатса да, биологиялық алуан түрлілікті сақтауда маңызды роль атқарады. Өгем жотасы дендрофлорасында жабайы алма, шетен, тұт, таудаған, долана, қарақат, жаңғақ, таңқурай, тау шие, зерек, алша, алмұрт және басқа да толып жатқан жеміс-жидектер көптеп өсетіндігі жиналған гербарий мәліметтері бойынша нақтыланған.

Түйін сөздер: Флористикалық спектр, Батыс Тәңіртауы, Өгем жотасы, дендрофлора, тұқымдас, таксондар, туыс, түр.

Sihymbaev A.E.
**Floristic range ridge dendroflor
Ugam**

Ridge dendroflor Ugam – one of large components of the Western Tien Shan are presented in article a floristic range. The range is made on classification of the academician A. L. Takhtadzhyan. It is as a result revealed specific structure dendroflor – 120 types relating to 51 childbirth from 24 semeystvampreobladayushchy number of types of an otnesnlena to Rosaceae, Lamiaceae, Fabaceae, Salicaceae, Caprifoliaceae, Asteraceae, Ranunculaceae, Tamaricaceae and Rhamnaceae families.

Key words: Floristic range, the Western Tien Shan, Ugamsky ridge, dendroflor, family, taxons, sort, look.

Сихымбаев А.Е.
**Флористический спектр
дендрофлоры хребта Угам**

Горы, занимая незначительную площадь Казахстана, отличаются большим разнообразием. В статье представлены флористический спектр дендрофлоры хребта Угам – одна из крупных составных частей Западного Тянь-Шаня. Спектр составлен по классификации академика А.Л.Тахтаджяна. В результате выявлено видовой состав дендрофлоры – 120 видов, относящихся к 51 родам из 24 семейств. Преобладающее число видов отнесены к семействам Rosaceae, Lamiaceae, Fabaceae, Salicaceae, Caprifoliaceae, Asteraceae, Ranunculaceae, Tamaricaceae и Rhamnaceae. Среди них особое место занимает дикие сородичи плодовых растений как боярышник, каркас кавказский, шелковица, орех грецкий, ежевика, смородина, вишня тяньшанская, барбарис, слива, груша, яблоня Сиверса и мн.другое. Все они подтверждаются гербарными материалами.

Ключевые слова: Флористический спектр, Западный Тянь-Шань, Угамский хребет, дендрофлора, семейство, таксоны, род, вид.

ӨГЕМ ЖОТАСЫ ДЕНДРОФЛОРАСЫНЫҢ ФЛОРИСТИКАЛЫҚ СПЕКТРІ

Кіріспе

Қандай да бір территория аумағында кездесетін өсімдіктердің тіршілік формаларының проценттік ара қатынасы – флористикалық (биологиялық) спектр, фитоклиматтық немесе экологиялық спектр болып саналады. Бұл терминді алғаш рет дания ботанигі Раункиер ұсынған болатын.

Тау ландшафты республика аумағының аз көлемін (12,5%) алса да, алуан түрлілігімен ерекшеленеді [1]. Ол ендік бойымен созылып жатуымен, тау сілемдерінің биіктігімен (7000 м-ге дейін), ішкіконтиненталды шөлдің қуаң аймағында орналасуымен сипатталады. Аталмыш факторлар ландшафттың биік белдеу спектрінің қалыптасуына жағдай жасайды.

Республика тауларындағы биік ландшафтты белдеулерді 5 топқа бөлуге болады: шөлді Оңтүстік-Батыс Тәңіртау, далалы Батыс Алтай, шөлді-далалы Сауыр-Тарбағатай, шөлді Жоңғар, шөлді Солтүстік Тәңіртау [2].

Батыс Тәңіртау тауларының табиғи климаттық жағдайлары Тәңіртаудың басқа бөліктерінен өзгеше. Тау етегі жазықтарында сұр және сұрқоңыр топырақта Орта Азиялық типтегі саванна тектес өсімдіктер өседі. Барлық тау жүйелерінің тау етегі жазығы мен шоқылы тау етегінің ауа райы ерекшеліктері, олардың қатаң континенталды және құрғақ климаттық аймақтарда орналасқандығына байланысты. Бұл жерлердің ауа райының сандық көрсеткіштеріне беткейлердің экспозициясы да әсер етеді.

Өгем жотасы Майдантал аумағындағы асудан бастау алып, Талас Алатауынан бөлініп шығады. Солтүстік-шығыс бөлігінде Піскем және оңтүстік-батыс бөлігінде Өгем өзендерін бөліп тұрады. Өгем тауының ең биік шоқысы Сайрам шыңы, оның биіктігі 4236 м-ді құрайды.

Көктемнің аяғы мен жаздың басында ылғалдылық пен жауын-шашынның ауысуы шығыс аудандарына қарағанда басым болып келуі – Өгем жотасының ауа райының ерекшелігі болып табылады.

Тау етегі жазығы: аласа таулар мен орта таудың төменгі бөлігінде эфемероидты шөптесін бірлестіктері (саванноидтар мен шала саванналар) мен салқын көктем мезгілінде өсетін түрлер басым. Оларды түркістан доланасынан тұратын сирек кезде-

сетін жапырақты ормандар ауыстырады, сұр-қоңыр топырақтар тән. Оларды жоғарыда тау қоңыр топырағындағы зервшан аршасы мен сауыр аршасынан тұратын сирек аршалы ормандардан құрылған қылқан жапырақты ерекше ормандар мен сирек ормандар алмастырады. Биік таулардың таулы-шалғынды субальпі топырақтарында өсетін көрікті субальпі шалғындары басым. Олар биік таулы қоңыр түсті топырақтардағы түркістан аршасы тоғайларымен үйлеседі. Кей жерлерде, гемизфемероидты, ірі шөптесінді ерекше бірлестіктер таралған. Биік таудың жоғарғы бөлігінде таулы-шалғынды альпі топырақтарында криофитті, аласа шөпті альпі типтес шалғындар және биік таулы шалғынды-далалы топырақтарында криофитті далалар орналасқан [3].

Өгем жотасында жалпақ жапырақты ормандар сирек ұшырасады, осы аймаққа тән алма (*Malus sieversii*), таудаған (*Celtis caucasica*), долана (*Crataegus turkestanica*), тау шие, сол сияқты грек жаңғағы (*Juglans regia*) ормандарының болуы Батыс Тәңіртауына тән құбылыс.

Жотаның бұталы тоғайларының құрамы өзгеше. Негізінен *Rosa kokanica*, *R. fedtchenkoana*, *Lonicera*, *Cotoneaster allohroa*, *Spiraea hypericifolia* сияқтылардан, шие туысына жататын (*Cerasus erythrocarpa*, *C. tianshanica*) және түйесіңірден (*Atraphaxis purifolia*) құралған. Өгем жотасының тік жарлы, тасты, аласа таулы жерлері мен сай беткейлерінде орналасқан бұталы тоғайлары, негізінен, петрофитті бұталардан (*Amygdalus spinosissima*, *A. petunnikovii*, *Atraphaxis purifolia*, *A. frutescens*, *Cerasus erythrocarpa*) тұрады.

Түркістан доланасынан (*Crataegus turkestanica*) тұратын сирек ормандар аласа тау беткейлерінің төменгі белдеуінде кездеседі. Шөптесінді жабыны – саванналы, биік астық тұқымдастары (*Elytiglia trichophora*, *Hordeum bulbosum*) мен шалғынды астық тұқымдастарының (*Phleum phleoides*, *Bromus inermis*, *Dactylis glomerata*, *Poa angustifolia*) қатысуымен құралады.

Фриганоидты (тау үсті ксерофитті) тікенекті бұталы және шала бұталы бірлестіктері – өсімдіктердің сирек типі болып табылады. Бұлар Өгем жотасының барлық территориясында сирек кездеседі және биік тау (субальпі белдеуі) мен орта таудың тасты және шағыл тасты жерлерінде тікенекті бұта түрінде таралған. *Onobrychis echidna*-дан тұратын эспарцеттіктер кең таралған.

1-кесте – Өгем жотасы дендрофлорасының флористикалық спектрі

Таксондар	Туыстар	Түрлер
MAGNOLIOPHYTA		
MAGNOLIOPSIDA		
Ranunculidae		
Ranunculaceae	2	3
Berberidaceae	1	2
	3	5
Caryophyllidae		
Polygonaceae	1	1
Platanaceae	1	1
Betulaceae	1	1
Juglandaceae	1	1
	4	4
Dilleniidae		
Tamaricaceae	2	3
Salicaceae	1	9
Ulmaceae	1	1
Celtidaceae	1	1
Moraceae	1	1
	6	15
Rosidae		
Grossulariaceae	1	2
Rosaceae	13	47
Fabaceae	5	10
Aceraceae	1	1
Celastraceae	1	1
Rhamnaceae	2	3
Vitaceae	1	1
Caprifoliaceae	1	6
	25	71
Lamiidae		
Oleaceae	1	1
Lamiaceae	6	17
	7	18
Asteridae		
Asteraceae	4	5
	4	5
GNETOPSIDA		
Ephedraceae	1	1
	1	1
PINOPHYTA		
Cupressaceae	1	1
	1	1
БАРЛЫҒЫ	51	120

Өгем жотасы дендрофлорасында жабайы алма, шетен, тұт, таудаған, долана, қарақат, жаңғақ, таңқурай, тау шиі, зерек, алша, алмұрт және басқа да толып жатқан жеміс-жидектер көптеп өседі. Далалық экспедиция кезінде жиналған мәліметтер бойынша жотаның өсімдіктер құрамы анықталды.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Флораны зерттеу жұмыстары бағыттама-барлау әдісі бойынша жүргізілді. Гербарийлік материалдар Өгем жотасына далалық экспедиция барысында жиналды. Дендрофлора түрлерін анықтау «Флора Қазақстаны» [4] мен латын атаулары С.К.Черепановтың [5] еңбектері арқылы нақтыланды. Таксономиялық талдау кезінде біршама әдебиеттер мен анықтауыштар [6,7,8] пайдаланылды. Гербарийлік материалдар А.К.Скворцов [9] әдістемесімен жиналып, сұрыпталды. Флористикалық спектр академик А.Л.Тахтаджянның [10] классификациясы бойынша түзілді.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу қорытындысы бойынша Өгем жотасының флористикалық спектрінің негізін бірнеше тұқымдастар құрайтындығы анықталды (1-кесте), атап айтқанда басым түрлермен Rosaceae (47түр), Lamiaceae (17), Fabaceae (10), Salicaceae (9), Caprifoliaceae (6), Asteraceae (5) және Ranunculaceae, Tamaricaceae, Rhamnaceae тұқымдастары 3 түрмен кездесті.

Өгем жотасының дендрофлорасы климаттық (температураға, ылғалға) және басқа да географиялық жағдайларға тікелей байланысты, олар әрдайым белдеулік тәртіппен таралады. Осыған сәйкес олардың өсімдіктер жамылғысы да алуан түрлі болып келеді. Зерттеу нәтижесінде Өгем жотасының флористикалық спектріне сәйкес ағаш-бұта таксондары 24 тұқымдас пен 51 туысқа бірігіп, 120 түрден тұратындығы анықталды және дендрофлораның басым түрлері раушангүлдер, ерінгүлділер, бұршақтар, талдар, ұшқаттар, күрделігүлділер т.б. тұқымдастарда кездесті.

Әдебиеттер

- 1 Байтулин И.О. Растительные ресурсы Казахстана и перспективы их рационального использования // Проблемы рационального использования лекарственно-технических растений Казахстана. – Алма-Ата: Наука. 1986. – С. 5-12.
- 2 Чупахин В.М. Физическая география Казахстана. – Алма-Ата: Мектеп. 1968. – 260 с.
- 3 Кармышева Н. Х. Флора и растительность западных отрогов Таласского Алатау. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 160 с.
- 4 Флора Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1956-1966. – Т.Т. 1-9.
- 5 Черепанов С.К. Сосудистые растения СССР. – Л.: Наука, 1981. – 509 с.
- 6 Иллюстрированный определитель растений Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1969-1972. – Т. 1. – 640 с. – Т. 2. – 572 с.
- 7 Красная книга Казахской ССР. Ч 2. Растения. Изд-во «Наука» Казахской ССР. – Алма-Ата, 1981. – 262 с.
- 8 Государственный кадастр растений Южно-Казахстанской области. Красная книга: Дикорастущие редкие и исчезающие виды растений. Книга вторая. – Алматы, 2002. – 148 с.
- 9 Скворцов А.К. Гербарий. Пособие по методике и технике. – М.: Наука, 1977. – 198 с.
- 10 Тахтаджян А.Л. Система магнолиофитов. – Л.: Наука, 1987. – 439 с.

References

- 1 Bajtulin I.O. Rastitel'nye resursy Kazahstana i perspektivy ih racional'nogo ispol'zovanija // Problemy racional'nogo ispol'zovanija lekarstvenno-tehnicheskikh rastenij Kazahstana. – Alma-Ata: Nauka. 1986. – S. 5-12.
- 2 Chupahin V.M. Fizicheskaja geografija Kazahstana. – Alma-Ata: Mektep. 1968. – 260 s.
- 3 Karmysheva N. H. Flora i rastitel'nost' zapadnyh otrogov Talasskogo Alatau. – Alma-Ata: Nauka, 1982. – 160 s.
- 4 Flora Kazahstana. – Alma-Ata: Nauka, 1956-1966. – T.T. 1-9.
- 5 Cherepanov S.K. Sosudistye rastenija SSSR. – L.: Nauka, 1981. – 509 s.
- 6 Iljustrirovannyj opredelitel' rastenij Kazahstana. – Alma-Ata: Nauka, 1969-1972. – T. 1. – 640 s. – T. 2. – 572 s.
- 7 Krasnaja kniga Kazahskoj SSR. Ch 2. Rastenija. Izd-vo «Nauka» Kazahskoj SSR. – Alma-Ata, 1981. – 262 s.
- 8 Gosudarstvennyj kadastr rastenij Juzhno-Kazahstanskoj oblasti. Krasnaja kniga: Dikorastushhie redkie i ischezajushhie vi-dy rastenij. Kniga vtoraja. – Almaty, 2002. – 148 s.
- 9 Skvorcov A.K. Gerbarij. Posobie po metodike i tehnikе. – M.: Nauka, 1977. – 198 s.
- 10 Tahtadzhan A.L. Sistema magnoliofitov. – L.: Nauka, 1987. – 439 s.